

Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія “Педагогічні науки”. – 2011. – № 8. – С. 22 – 26.

УДК 37.013 **Н. С. Сушик** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки;

О. Г. Сушик – студент III курсу юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

Сім’я як фактор формування соціальної компетентності підлітків

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки педагогічного інституту Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті визначено сутність, функції, виховний потенціал, особливості сім’ї як фактора формування соціальної компетентності підлітків.

Ключові слова: соціальна компетентність, сім’я, функції сім’ї, класифікація сім’ї, благополучна сім’я, неблагополучна сім’я.

Сушик Н.С., Сушик О.Г. Семья как фактор формирования социальной компетентности подростков.

В статье определяются сущность, функции, воспитательный потенциал, особенности семьи как фактор формирования социальной компетентности подростков.

Ключевые слова: социальная компетентность, семья, функции семьи, классификация семьи, благополучная семья, неблагополучная семья.

Sushyk N.S., Sushyk O.G. Family as a factor of forming of social competence of teenagers.

In the article certain essence, functions, educator potential, feature of family as factor of forming of social competence of teenagers.

Key words: social competence, family, functions of family, classification of family, happy family, unhappy family.

Постановка наукової проблеми та її значення. Значення сім’ї у формуванні соціальної компетентності підлітків неможливо переоцінити,

адже саме в сімейному середовищі формуються їх ціннісні орієнтації, соціальні настанови, норми та правила поведінки. Саме в сім'ї підліток оволодіває значимим соціальним досвідом. Цей процес охоплює всю сукупність обставин і чинників, що впливають на становлення й розвиток особистості. В результаті виховання особистість засвоює соціальні норми й цінності, прилучається до суспільного життя. Сім'я формує соціальну компетентність підлітка.

Соціальна компетентність підлітків – це якісна характеристика особистості, здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі повноти знань про неї, які дають змогу зрозуміти основну закономірність соціальної ситуації, вміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації й упевнено будувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуванням, сенсом життя і вимогами соціальної дійсності, вміння задовольняти бажання, спираючись на соціальні норми.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Різні аспекти проблеми соціальної компетентності привертали увагу багатьох дослідників. Ученими досліджувались: структура та зміст соціальної зрілості (О. Михайлов, В. Радул); соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); життєва компетентність (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Ящук та ін.); соціальна компетентність (М. Докторович, М. Гончарова-Горянська, Н. Гринченко, Н. Калініна та ін.).

Від ефективного сімейного виховання підлітка залежить, чи стане він у майбутньому повноцінною особистістю, повноправним членом суспільства. Сімейне виховання – це тривалий процес впливу на особистість, що виражається в спрямованих діях з боку батьків для досягнення певного результату. Це й несвідомий вплив на підлітка, який відбувається повсякчас у процесі його спілкування з батьками, який чинить на нього поведінка, приклад, авторитет батьків.

Мета статті – визначити сутність, ознаки, функції, виховний потенціал, особливості сім'ї як фактора формування соціальної компетентності підлітків.

Виклад основного матеріалу. Результати вивчення й аналізу різних наукових підходів (О.В. Безпалько, М.А. Галагузова, Л.В. Мардахаев, А.В. Мудрик, Ф.А. Мустаева, Р.В. Овчарова, М.В. Шакурова) щодо сутності, ознак та основних характеристик сім'ї, як фактора формування соціальної компетентності підлітків, дали підстави для формулювання висновку про те, що **сім'я** – це соціальна система, якій притаманні ознаки соціального інституту та малої соціальної групи. На основі результатів аналізу основних ознак і характеристик сім'ї, ми сформулювали комплексне визначення:

1. Сім'я – це динамічна мала соціальна група людей, заснована на шлюбі, кровній спорідненості, родинних відносинах, усиновленні або іншій формі (опіка, піклування, патронат) влаштування дітей на виховання, члени якої разом проживають, пов'язані спільним побутом, взаємною моральною та матеріальною відповідальністю, спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб.

2. Сім'я як соціальний інститут характеризується сукупністю соціальних норм, правил, зразків поведінки, прав та обов'язків, які регулюють відносини між подружжям, батьками і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами; найважливіша форма організації особистого досвіду, через яку особистість оволодіває структурою ролей і норм взаємодії, відносинами допомоги, підтримки та захисту, основними знаннями, вміннями, навичками, сприймає ідеали та цінності, необхідні їй для життя в суспільстві.

Функції сім'ї взаємопов'язані з умовами життєдіяльності суспільства в цілому. Тому їхній характер, ієрархія, пріоритетність, змістовне наповнення можуть змінюватися залежно від рівня розвитку суспільства та його окремих сфер, потреб, вимог певного періоду. Виходячи з цього, доцільно розглядати функції сім'ї:

- 1) соціальні, визначені потребами суспільства;
- 2) індивідуальні, обумовлені потребами особистості [1, с. 9].

Розглянемо основні функції сім'ї з урахуванням сучасних тенденцій і формування соціальної компетентності підлітків (табл. 1).

Таблиця 1

Функції сім'ї в процесі формування соціальної компетентності підлітків

Функції сім'ї	Соціальні функції	Індивідуальні функції
Репродуктивна	Біологічне відтворення суспільства, збереження репродуктивного здоров'я населення	Задоволення потреби особистості народжувати дітей
Виховна	Передача соціального досвіду молодому поколінню Формування соціально значимих якостей членів суспільства Підготовка до виконання соціальних ролей у суспільстві	Задоволення потреб у батьківстві, вихованні дітей, самореалізації в дітях Забезпечення дітям батьківської любові, підтримки
Розвиваюча	Забезпечення фізичного, духовного, соціального розвитку членів суспільства	Розвиток потенційних можливостей, здібностей особистості
Господарсько-побутова	Забезпечення догляду за дітьми та створення необхідних умов для їхнього розвитку	Одержання господарсько-побутових послуг одними членами сім'ї від інших
Первинного Соціального контролю	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї у різних сферах життєдіяльності	Формування та застосування моральних санкцій за порушення моральних норм у взаємовідносинах між

		членами сім'ї
Комунікативна	Формування комунікативної компетентності членів суспільства.	Створення сприятливої морально-психологічної атмосфери сім'ї. Організація спілкування в сім'ї
Соціально-статусна	Відтворення соціальної структури суспільства. Забезпечення стартових можливостей для молодого покоління.	Отримання та надання певного соціального статусу членам сім'ї. Реалізація соціально-статусних потреб одних членів сім'ї через інших.
Рекреативна	Соціальний контроль у сфері дозвілля. Організація раціонального дозвілля сім'ї та окремих її членів.	Задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля, формування дозвіллевих інтересів.
Соціального захисту	Забезпечення соціального благополуччя членів суспільства	Забезпечення соціального захисту одними членами сім'ї інших

З погляду суспільної та особистісної значущості, важливе місце посідає виховна функція сім'ї, оскільки передача соціально значимих цінностей, норм, правил, зразків поведінки стосується всіх сфер її діяльності.

Загалом існує декілька наукових підходів до визначення сутності виховного потенціалу сім'ї в сучасних умовах, а саме:

1. Виховний потенціал сім'ї, визначає Р.В. Овчарова, – це її здатність реалізувати функцію розвитку, виховання та соціалізації особистості дитини [4, с. 346].

2. Виховний потенціал сім'ї, визначає Л.В. Мардахаєв, – це особливості сім'ї, котрі визначають її виховні передумови та можуть у

більшій або меншій мірі забезпечити успішний розвиток і виховання дитини [5, с. 259].

3. Виховний потенціал сім'ї, визначає Ф.А. Мустаєва, – це комплекс факторів і умов, які визначають її педагогічні можливості [3, с. 145].

Виховний потенціал сім'ї визначають такі фактори:

– *соціально-культурні фактори* – соціальні цінності сім'ї; загальна культура її членів, морально-психологічна атмосфера в сім'ї;

– *соціально-економічні фактори* – матеріальні можливості сім'ї; котрі можуть бути використані для розвитку та виховання дитини; зайнятість членів сім'ї на роботі та їх часові можливості займатися безпосереднім вихованням дітей;

– *техніко-гігієнічні фактори* – місце проживання дитини; санітарно-гігієнічні умови проживання; особливості способу життя сім'ї;

– *демографічні фактори* – структура і склад сім'ї;

– *соціально-педагогічні фактори* – оптимальне та ефективне використання соціально-педагогічних можливостей сім'ї у вихованні дитини [5, с. 260].

До *соціально-педагогічних факторів*, які впливають на соціалізацію особистості в сім'ї, Л.В. Мардахаєв відносить:

1. Фактори, обумовлені виховними можливостями батьків формувати особистість дитини:

- особистий досвід сімейного виховання;
- готовність і здатність батьків до виховання дітей;
- рівень освіти та педагогічної культури членів сім'ї як приклад для дітей;
- авторитетність батьків, виховна спрямованість авторитету;
- батьківська любов як основа виховання, її раціональність у взаєминах з дитиною, вміння любити дитину;
- ставлення батьків до виховання дитини.

2. Фактори, обумовлені безпосередньою виховною діяльністю батьків:

- догляд за дитиною, його педагогічна доцільність для зміцнення здоров'я, розумового, морального розвитку, формування навичок самообслуговування;
- переважаючий тип сімейного виховання;
- вміння створювати умови для стимулювання цілеспрямованого розвитку та виховання дитини;
- вміння формувати інтереси дитини за допомогою ефективного використання різних видів ігор, літературних творів, телевізійних програм, творчих завдань;
- створення оптимальних умов взаємодії дитини з ровесниками та іншими людьми;
- виховання вибірковості у взаємодії з соціальним середовищем;
- виховання дитини з урахуванням її індивідуальних та вікових особливостей, кількісних і якісних змін у розвитку, соціальних умов;
- прилучення дитини до самообслуговування та праці;
- вміння діагностувати динаміку розвитку та виховання дитини і на цій основі прогнозувати її життєві перспективи;
- типові помилки виховної діяльності батьків щодо дитини.

3. Особливості дитини як об'єкта сімейного середовища:

- специфіка статусу дитини в сім'ї (єдина, пізня, проблемна, з особливими потребами);
- особливості позиції дитини в сім'ї (народження другої та наступних дітей; одностатеві діти; різностатеві; велика або мала різниця у віці дітей; багато дітей; нормально розвинені діти та дитина з особливими потребами; діти від різних шлюбів та спільні діти) [2, с. 161].

З метою визначення типових характеристик сімей та особливостей формування соціальної компетентності підлітків у них доцільно здійснити їх класифікацію. Знання особливостей кожного типу сім'ї необхідне для

надання кваліфікованої соціально-педагогічної допомоги в розв'язанні проблеми формування соціальної компетентності підлітків.

Класифікація сімей за різними критеріями:

1. За складом: проста або нуклеарна (з двох поколінь – батьків і дітей); складна (з кількох поколінь).
2. За структурою: повна (батьки без дітей, батьки з дітьми); неповна (один з батьків з дітьми).
3. За кількістю дітей: бездітна; малодітна (з однією або двома дітьми); багатодітна (з трьома та більше дітьми).
4. За типом лідерства: демократична (партнерська); авторитарна (домінаторна).
5. За сімейним стажем: молода; сім'я середнього шлюбного віку; зріла.
6. За етнічним (національним) складом: моноетнічна (однонаціональна); поліетнічна (міжнаціональна).
7. За соціальним складом (рівнем освіти, професії): соціально гомогенна (однорідна); соціально гетерогенна (неоднорідна).
8. За якістю сімейних взаємин: благополучна; неблагополучна.

Подібних класифікацій існує дуже багато. Крім того, в межах кожного типу можна виділити окремі види сімей, наприклад, неблагополучних: 1) з стійкими конфліктами у взаємостосунках між подружжям, батьками і дітьми; 2) з алкоголе- чи наркозалежними членами сім'ї; 3) з низьким морально-культурним рівнем батьків; 4) з насильством щодо членів родини; 5) з засудженими або ув'язненими членами сім'ї; 6) з серйозними помилками у вихованні дітей.

На основі аналізу соціально-педагогічної літератури з проблеми дослідження ми визначили основні характеристики благополучної сім'ї, які забезпечують сприятливі соціально-педагогічні умови для формування соціальної компетентності підлітків: 1) спільність сімейних цінностей; 2) доброзичливість у взаєминах; 3) соціально-рольова адекватність членів сім'ї; 3) відносини взаємодопомоги, підтримки та захисту; 4) високий рівень

психологічного здоров'я; 5) емоційне задоволення в сім'ї; 6) адаптованість в міжособистісних відносинах; 7) сформованість сімейних традицій; 8) авторитетність батьків для дітей; 9) моральна відповідальність за виховання дітей; 10) матеріальна забезпеченість; 11) конструктивне розв'язання конфліктів; 12) зорієнтованість на сімейне довголіття.

Розглянемо загальний вплив благополучної та неблагополучної сім'ї на формування соціальної компетентності підлітків (табл. 2).

Таблиця 2

Характерні риси підлітків із благополучних і неблагополучних сімей

Вплив благополуччя	Вплив неблагополуччя
Чіткість сформованості "Я"	Нечіткість сформованості "Я"
Усвідомлення свого місця в сім'ї	Невизначеність статусу в сім'ї
Адекватна, висока самооцінка	Низька самооцінка
Прийняття соціальних цінностей і норм	Неприйняття соціальних цінностей, відхилення від норми
Рівень тривожності в межах норми	Підвищений рівень тривожності
Своєчасне дорослішання	Вимушене дорослішання або соціальна інфантильність
Толерантність	Агресивність
Гармонійність розвитку	Дисгармонійність розвитку
Душевна рівновага та психологічне здоров'я	Невротичні вияви та інші психологічні негаразди
Впевненість	Невпевненість
Відкритість, щирість	Замкненість
Високий рівень комунікабельності	Низький рівень комунікабельності
Сприятливі стартові можливості для життя	Несприятливі стартові можливості для життя
Відповідальність за свої вчинки та дії	Безвідповідальність
Емпатійність	Емоційна байдужість та внутрішня самотність
Високий рівень соціальної адаптованості	Соціальна дезадаптованість
Соціально прийнятний стиль поведінки	Схильність до девіантної поведінки

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження показали, що ефективність формування соціальної компетентності підлітків підвищується з врахуванням наступних соціально-педагогічних умов: компенсації недостатнього батьківського впливу цілеспрямованою діяльністю соціального педагога, класного керівника, психолога та ін. педагогів; забезпечення позитивної мотивації формування соціальної компетентності; застосування методів активізації батьківської позиції в цьому напрямі; використання соціально-педагогічних інтерактивних форм, методів, засобів впливу.

Література

1. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. – К.: ДІПСМ, 2002. – 144 с.
2. Мардахаев Л.В. Семья как социокультурная среда воспитания и развития личности / Л.В. Мардахаев // Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. – М.: Гардарики, 2003. – С. 149-161.
3. Мустаева Ф.А. Семья – ведущий инструмент социализации / Ф.А. Мустаева // Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. – М.: Академ. проект, 2002. – С. 105-148.
4. Овчарова Р.В. Технологии работы социального педагога с семьей / Р.В. Овчарова // Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М.: Сфера, 2001. – С. 345-364.
5. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособ. / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М.: Академия, 2002. – 368 с.